

UOT 634.1:631.5

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI ƏRAZİSİNDƏ YAYILMIŞ ABORİGEN ALMA SORTLARI ARASINDA YÜKSƏK MƏHSULDARLIĞA GÖRƏ FƏRQLƏNƏN SORT VƏ FORMALARIN BİOLOJİ SƏCİYYƏSİ

L.Ə.BAYRAMOV
AMEA Naxçıvan Bölməsi

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində becərilən aborigen alma sort və formalarının nəzarət sortlarla müqayisəli ağaclarının biometrik göstəriciləri, hər ağacdən və hər hektardan məhsuldarlığı öyrənilməklə onların bioloji səciyyəsi verilmiş, həmçinin onların yetişmə müddətlərinə görə qruplaşdırılması və Naxçıvan MR-in alma genofondunda olan dəqiq siyahısı verilmişdir.

Acar sözlər: Sort, forma, aqro-bioloji, aborigen, biometrik, hektar, çətir, ştamb

Naxçıvan yer kürəsində yalnız özünəməxsus iqlim müxtəlifliyinə malik olan bir ölkədir. Bu da Naxçıvanda zəngin floranın əmələ gəlməsinə və inkişaf etməsinə zəmin yaratmışdır. Burada xeyli miqdarda yabanı meyvə bitkilərinə rast gəlinir. Hələ çox qədim zamanlardan bizim babalarımız onları əhəlləşdirmiş, özünə xas olan bağçılıq yaratmışdır.

Naxçıvanda bağçılığın çox qədim tarixi var. Ələ keçən mixi yazılar, abidələr, qədim sənədlər ədəbiyyatlar Naxçıvan bağçılığın 3500 (üç min beş yüz) ildən çox tarixi olmasını təsdiq edir. Bir çox əsərlərdə Naxçıvanda yetişdirilmiş meyvələrin yüksək keyfiyyətə malik olması göstərilir.

Azərbaycanda mərkəzləşmiş Səfəvi dövləti yarandıqdan sonra ölkəyə gələn xarici səyyahların sayı artırdı. Onların içərisində Naxçıvan haqqında daha geniş məlumat verən Alman səyyahı Adam Oleari (1599-1671) və Türk səyyahı Övliya Çələbi (1611-1682) olmuşdur.

Övliya Çələbinin "Səyahətnamə" əsərinin "Qarabağlar şəhərinin təsviri" adlanan ikinci hissəsində şəhərin yaranma tarixi, abadlığı, camiləri, bazarları ilə yanaşı, "bağ-bağatı, üzümlükləri" haqqında da maraqlı məlumatlar verilir (4, s. 11-13).

Bizdən əvvəl Naxçıvan bağçılığı ilə Ə.C.Rəcəbli, T.M.Tağıyev, T.H.Talıbov, H.M.Babayev, F.P.Xudaverdiyev, Ə.Ə.Qulamov, H.A.Nəzərov və başqaları professor Axundzadənin rəhbərliyi altında məşğul olmuşlar. T.M.Tağıyev Naxçıvan MR ərazisində almanın 40-a yaxın sort və formasının olduğunu göstərərək onların bəzilərinin aqro-bioloji xüsusiyyətlərini vermişdir (3, s.33-38). Bizim də məqsədimiz muxtar respublika ərazisində becərilən aborigen, alma sort və formalarının yayılma zonalarını müəyyən etmək, onların ad və sinonimlərini dəqiqləşdirmək, itmə təhlükəsi altında olan yerli sortların artırılıb çoxaldılmasına nail olmaq, say tərkibini müəyyənləşdirmək, onları yetişmə müddətlərinə görə qruplaşdırmaq, ağacların biometrik göstəricilərini hesablamaq və aqro-bioloji xüsusiyyətlərini öyrənməkdən ibarətdir.

Yerli sortların bioloji xüsusiyyətlərinin öyrənil-

məsində məqsədlərdən biridə bu sortları dünya elminə Naxçıvan sortu kimi tanıtmadır. Apardığımız tədqiqatlar zamanı aydın oldu ki, bizim qədim yerli sortlarımızı mənfur ermənilər öz adlarına çıxmışlar: Qırmızı alma sortunu "Karmir xndzor", Heyva alma sortunu "Oram xndzor", Ağ alma sortunu "Spitrk xndzor", Kol alma sortunu "Kala xndzor" kimi adlandıraraq erməni sortu olduğunu göstərmişlər. Lakin ədəbiyyat məlumatlarından araşdırmalar nəticəsində aydın oldu ki, hələ 1899-cu ildə A.X.Rollov bu sortların 1820-30-cu illərdən Naxçıvanda becərildiyini göstərərək, qeyd edir ki, bu sortlar Naxçıvanın qədim yerli sortlarıdır, Ordubad rayonu ərazisində geniş becərilir. Rollov həmin sortların pomoloji göstəricilərini və aqrobioloji xüsusiyyətlərini geniş şəkildə şərh etmişdir (9, s.78-100). Bundan başqa V.N.Qeevskiy, Q.N.Şarrrer (1885), S.P.Zelenskiy (1883), V.İ.Deviçkiy (1886) və başqaları da öz tədqiqatlarında bu sortların Naxçıvan sortu olduğunu göstərmişlər (6, s.550-558; 2, s.3-22).

Material və metodika: Tədqiqatın əsas materialı Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində becərilən aborigen, sort və formalarıdır. Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində meyvəçilikdə qəbul olunmuş, İ.V.Miçurin adına ÜİETİ-nun metodikası (7, s. 93-124); Бейдеман И.Н. «Методика изучения фенологии растений и растительных сообществ» (5, s.120-136); «Программа и методика интродукции и сортоизучения плодовых культур» (8, s.60-62) və s. proqram və metodikalardan istifadə edilmişdir.

Bu məqsədlə 2005-ci ildən Naxçıvan MR-in Ordubad, Culfa, Babək, Şahbuz, Sədərək, Şəur və Kəngərli rayonlarında və genofond kolleksiya bağında qəbul olunmuş metodika ilə tədqiqat işlərinə başlanılmışdır. İlk dəfə olaraq tədqiqatlar zamanı tərəfimizdən muxtar respublika ərazisində almanın 104 sort və formasının yayıldığı aşkar edildi. 2006-2008-ci illərdə tərəfimizdən yeni 14 sort gətirilərək həmin siyahıya əlavə edilmişdir. Aşkar edilmiş sort və formaları əsasən 3 qrupa bölmək olar: Naxçıvanın yerli sortları, 50-60-il bundan əvvəl gətirilmiş və yeni introduksiya edilmişlər. Bütün bu sortlar yetişmə

müddətlərinə görə də qruplaşdırılmışdır. Bunlardan 22 sort və 6 forma yaylıq, 34 sort 9 forma payızlıq, 36 sort 11 forma isə qışlıqdır (1, s. 61-62).

Aşkar edilmiş alma sort və formalarından 40-a yaxını Naxçıvanın yerli sortlarıdır: Ağ alma, Dolma alma, Gəm alma, Kəpək alma, Qirbi-şirin, Məclisi, Ordubad gözəli, Pambığı, Rəcəbi, Rəşad, Şəkəri, Yaylıq alma, Cənnət alması, Cəfəri, Gülməlan alma, Heyva alma, Hacı Hüseyn, Stəkan alma, Seyid Şükri, Şax alma, Turş alma, Zolaqlı alma, Abı Cəhət, Cibir, Daş alma, Darağı, Əkbəri, Əyyubi, Gənzə alma, Gəlin alma, Kələmfür, Tabaq alma, Sultani, Sini alma, Vahab alma, İl görən, Toz alma, Təkər alma, Məzrə, Loğazbəyi, Darağı və s.

Təəssüf ki, bunların artıq bir neçəsi sıradan çıxmaq üzrədir. Elə buna görə də həmin sortlar geniş yayılmış sortlarla birlikdə İnstitutumuzun kolleksiya bağında becərilməkdədir. Eyni zamanda həmin sortlar üzərində gələcəkdə seleksiya işlərinin aparılması da nəzər də tutulur.

Muxtar respublika ərazisində becərilən aborijen alma sort və formalarının ağaclarının biometrik göstəriciləri tədqiq edilmişdir. Bu sort və formaların ağacları üzərində müşahidələr apararaq onların biometrik göstəriciləri öyrənilmişdir. Biometrik göstəricilərə ağacın yaşı, ştambın və çətinin diametri, ağacın hündürlüyü, yetişmə müddətləri daxildir. Bunların bəziləri aşağıdakı cədvəldə nəzarət sortla müqayisəli aydın göstərilmişdir (cədvəl 1).

Cədvəl 1. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində becərilən yerli alma sortların biometrik göstəriciləri.

№	Sort	Yetiştirmə müddəti	Ağacın parametrləri			
			Ağacın yaşı	Ağacın hündürlüyü, m	Çətinin diametri, m	Ştampın diametri, sm
1	Belflor (nəzarət)	Qışlıq	15-20	4-5	3-4	12-13
2	Ağ alma	Yaylıq		4-5	5-6	17-18
3	Ordubad gözəli			5-6	4-5	20-22
4	Yaylıq alma			4-5	4-5	16-17
5	Heyva alma	Payızlıq		4-5	4-5	22-23
6	Stəkan alma			5-6	4-5	18-19
7	Şax alma			6-7	4-5	21-23
8	Zolaqlı alma			5-6	5-6	23-24
9	Daş alma	Qışlıq		6-7	4-5	15-18
10	Gəlin alma			5-6	4-5	21-23
11	Tabaq alma			5-6	4-5	20-22
12	Xumar alma			4-5	4-5	18-20
13	Toz alma			5-6	5-7	22-24

Cədvəldən göründüyü kimi Naxçıvan Muxtar Respublikasının aborijen alma sortlarının biometrik göstəriciləri son 50-60 il bundan qabaq gətirilmiş sortlarla müqayisədə həm hündürlüyünə, həm çətinin və ştampın diametrlərinə görə kəskin fərqlənir. Baxmayaraq ki, aparılan tədqiqatlar həm aborijen, həm də gətirilmə sortların 15-20 yaşda olan ağacları üzərində aparılmışdır. Göründüyü kimi aborijen sortların ştampının və çətinin diametri ən az Daş alma sortunda 4-5 m və 15-18 sm olduğu halda,

nəzarət sort kimi götürdüyümüz gətirilmə sort olan Belflor sortunun çətinin diametri 3-4 m, ştampının diametri isə 12-13 sm olmuşdur.

Naxçıvan MR ərazisində becərilən aborijen alma sortlarının bəzilərinin agro-bioloji xüsusiyyətləri öyrənilmiş, burada sortun mənşəyi, yetişmə müddətləri, bir meyvənin orta kütləsi, hektardan məhsuldarlıq, dequstasiya qiymətləri və meyvələrin saxlanması nəzarət sort olan Belflor sortu ilə müqayisəli xarakterizə olunaraq aşağıda aydın verilmişdir (cədvəl 2).

Cədvəldən göründüyü kimi yerli alma sortlarından hektardan ən az məhsul verən Şax alma (278,84 sen), Ağ alma (259,47 sen), Zolaqlı alma (narıncı) (290,70 sen), Xumar alma (230,27 sen) sortlarıdır. Ən çox məhsul verənlər isə Şəkəri, Cəfəri, Heyva alma, Tabaq alma, Abı Cəhət və s. Sortlardır ki, onlarda hektardan (300-500 sen) məhsul vermişlər. Nəzarət kimi götürülmüş gətirilmə sort olan Belflor sortunun hektardan məhsuldarlığı isə göründüyü kimi 160-200 sentnerdir. Demək olar ki, ən az məhsul verən aborijen sortlardan da aşağı məhsul vermişlər.

Buna görə də yerli sort və formaların artırılıb çoxaldılması, yeni meyvə bağlarının salınmasında bu sortlardan istifadə etmək gələcəkdə muxtar respublika əhalisinin alma məhsullarına olan tələbatını ödəmiş olacaqdır. Göstərilən yerli sortların bəzilərinin pomoloji xüsusiyyətləri aşağıda geniş verilmişdir.

Ağ alma: - Naxçıvanın yerli sortudur. Dağlıq və dağətəyi zonalarda geniş becərilir. Qışlıq sortdur, 5-6 cı illərdə tam məhsula düşür. Rənginə görə yerli əhali ağ alma kimi adlandırmışlar. Ağacı orta hündürlükdədir, çətiri girdə formalı, sıxdır. Meyvəsi girdə, orta kütləsi 120-140 qramdır. Rəngi ağ, qabığının üzərində ağ işıqlı nöqtələri vardır. Meyvəsinin ləti ağ, turş-şirin, sulu və xırçıldayandır. Məhsuldardır, hər ağacdən orta hesabla 120-150 kq məhsul verir. Saplağının uzunluğu 18 mm, qalınlığı 2 mm-dir. Üzəri tükcüklü olmaqla yetişmiş meyvələrə birləşməsi möhkəmdir. Adi şəraitdə meyvələrini mart-aprel ayına kimi saxlamaq olur. Dəmgil və unlu şəh xəstəliyinə qarşı

davamlıdır. Ermənilər bu sortu öz adlarına çıxaraq "Aram xndzor" kimi adlandırmışlar. Lakin A.X.Rollov bu sortun xalq seleksiyası yolu ilə alınmış olduğunu 1830-cu illərdən Naxçıvan MR-in Ordubad rayonunda becərildiyini 1899-cu ildə öz əsərlərində geniş şərh etmişdir (9, s. 78-100).

Pambığı: - Bu sort Naxçıvanın qədim sortlarından biridir. Lətinin yumuşaqlığına görə pambığı adı ilə adlandırılmışdır. Bu sort Naxçıvanın Ordubad və Şahbuz rayonlarında geniş yayılmışdır. Yaylıq sortdur. 5-6-cı illərdə tam məhsula düşür. Ağacı orta hündürlükdə, çətiri enli piramida formalı və sallıqdır. Meyvələri iri, orta kütləsi 130-140 qramdır. Forması girdə konusşəkillidir. Rəngi sarı və qırmızı xıtlıdır. Ləti açıq - sarı, az turşulu və şirindir. Hər Ağacdən orta hesabla 100-130 kq məhsul verir. Saplağının uzunluğu 16 mm, qalınlığı 2,5 mm-dir. Üzəri zəif tükcüklü olmaqla yetişmiş meyvələrə birləşməsi

möhkəmdir.yetişdikcə ağacdan asanlıqla tökülür. Yığıldıqdan sonra adi şəraitdə 35 gün saxlamaq olur. Daşınmaq üçün 15-20 gün tez dərilməlidir. Dəmgil və unlu şəh xəstəliyinə qarşı orta dərəcədə davamlıdır.

Məclisi: - Mənşəyi Ordubad rayonunun Əndəmic kəndidir. Hazırda Naxçıvan Muxtar Respublikasının əksər meyvəçilik rayonlarında geniş yayılmaqdadır, bəzi rayonlarda Mələyi adı ilə adlanır. Bu sort Naxçıvanın ən qədim sortlarından biridir. Yaylıq sortlardan ən tez yetişənidir. Ağacı orta hündürlükdə, çətiri geniş sallaq şəkillidir. Ştampın hündürlüyü 90-100 sm, diametri 22-24 sm-dir. Hündürboylu calaqaaltında 7-8-ci illərdə, vegetativ calaqaaltılarda isə 4-5-ci illərdə tam məhsula düşür. Meyvələri orta, kütləsi 100-110 qramdır. Forması yumru oval formadadır. Ləti ağ, qabıqaltı hissəsi azca nöqtəlidir. Ləti şirindir turşuluğu isə demək olar ki, heç yoxdur. Saplağının uzunluğu 18 mm, qalınlığı isə 1,5 mm olmaqla üzəri zəif tükcüklüdür. Yetişmiş meyvələrə birləşməsi möhkəmdir. Adi şəraitdə 35-40 gün saxlamaq olur. Saxladıqca aromatik iyi artır. Məhsuldarlığı yüksəkdir hər ağacdan 130-150 kq, məhsul verir. Daşınma üçün vaxtından 10-15 gün əvvəl dərilməlidir. Xəstəlik və zərərvericilərə davamlıdır.

Seyid Şükri: - Ordubad və Şahbuz rayonlarının ekstensiv tipli bağlarında yayılmışdır. Qışlıq sortdur. Ağacı hündür, çətiri geniş girdə, sıxdır. Hündürboylu calaqaaltılarda 6-7-ci illərdə, alçaqboylu calaqaaltılarda isə 4-5-ci illərdə tam məhsula düşür. Meyvəsi iri, orta kütləsi 160-180 qram, uzunsov-konusşəkilli, tinli, zəif sarımtıl, bəzi hallarda qırmızıya çalan zolaqları olur. Ləti ağ, sıx, xırçıldayan, şirəli, azacıq turşuluğa malikdir. Meyvənin qabığı qalındır. Saplağının uzunluğu 18-20 mm, qalınlığı isə 1,5-2 mm olmaqla yetişmiş meyvələrə birləşməsi möhkəmdir. Meyvələri oktyabr ayının ikinci-üçüncü ongünlüyündə dərilir aprel ayının sonlarına kimi saxlanılır. Daşınmaq üçün çox sərfəlidir. Xəstəlik və zərərvericilərə qarşı davamlıdır.

Məzrə: - Bu sort Naxçıvanın qədim sortlarından biridir. İlk dəfə məzrə kəndində aşkar edildiyindən elə həmin kəndin adı ilə adlandırılmışdır. Ağacı orta hündürlükdə, çətiri geniş piramida şəkillidir. 6 yaşında məhsul verməyə başlayır. Məhsuldar sortdur. Hər ağacdan orta hesabla 250-300 kq məhsul verir. Gec çiçəkləyir, hər il məhsul verir. Meyvələri yumru basıq formada, orta kütləsi 300-350 qramadək olur. Qabığı bərk, sarı rəngdədir, güntutan hissəsi tünd çəhrayıdır. Üzərində qəhvəyi nöqtələri vardır. Ləti bərk, ətirli, turşaşirindir. Saplağının uzunluğu 14-16 mm, qalınlığı isə 1,4-1,6 mm, üzəri orta dərəcədə tükcüklü olmaqla yetişmiş meyvələrə birləşməsi möhkəmdir. Meyvələri oktyabr ayının əvvəllərində dərilir, istehlak yetişgənliyi

isə noyabr ayında olur. Mart-aprel ayına kimi saxlamaq olur. Daşınma üçün çox əlverişlidir. Dağlıq və dağətəyi zonalarda demək olar ki xəstəliklərə tutulmur.

Orlubad gözəli: - Bu sort Ordubad rayonunda aşkar edilmişdir. İndi demək olar ki, muxtar respublikanın bütün meyvəçilik zonalarında geniş yayılmışdır. Ağacı hündür, çətiri geniş piramida şəkillidir. 4-5 yaşında məhsul verməyə başlayır. Hər il məhsul verir, aprel-may aylarında çiçəkləyir. Meyvəsi oval formada olub, çəkisi 150 qramdır. Ləti ağ, sulu, şirin və ətirlidir. Qabığı yumşaq-nazik, tünd çəhrayı rəngli, üzəri azacıq zolaqlıdır. Hər ağacdan 200-250 kq məhsul götürülür. Saplağının uzunluğu 20-22 mm, qalınlığı 1,6-2 mm olmaqla üzəri zəif tükcüklüdür. Yetişmiş meyvələrə birləşməsi möhkəmdir. Meyvələri avqustun ortalarında yetişir və adi şəraitdə 30-35 gün qalır. Daşınma üçün əlverişlidir. Xəstəliklərə tutulmur, zərərvericilərə qarşı davamlıdır.

Gəlin alma: - Bu sort Naxçıvanın qədim sortlarından biri olub, haliyədə geniş yayılmışdır. Sorğularla məlum oldu ki, qədim zamanlardan bu almanı gözəlliyinə görə gəlinə bənzədirmişlər. O vaxtan bu sortun adı Gəlin alma kimi adlanmışdır. Xalq seleksiyası yolu ilə alınmış sortdur. Ağacı hündür və qüvvətlidir. Çətiri hündür piramida şəkillidir. Ştampı 60-70 sm, diametri 20-22 sm-dir. Meyvələri iri 175-180 qramdır. Meyvələrinin hündürlüyü 65-70 mm, diametri isə 75-80 mm-dir. Meyvəsi yumru formada, əsası batıq, zirvəsi dartılmışdır. Qabığı qalın, üzəri mum təbəqəsilə zəif örtülmüşdür. Rəngi narıncı, örtüyü al qırmızı, üzərində nöqtəli xətti ləkələri vardır. Meyvənin ləti ağ, sulu və kövrəkdir. Daxili qatın rıngı lətlə eyni

Cədvəl 2. Naxçıvan MR ərazisində becərilən bəzi aborijen alma sortlarının aqro-bioloji xüsusiyyətləri

№	Sort	Mənşəyi	Yetişmə müddətləri	I meyvənin orta kütləsi	Məhsuldarlıq sentnerlə	Dəmgil xəstəliyinə davamlılığı (5 balla)	Dequstasiya qiyməti (5 balla)	Vitamin "C"	Saxlama müddəti günlə
1	Belflor (nəzarət)	Gətirilmə	Qışlıq	130	180,35	1,0	4,0	2,2	110
2	Pambığı	Yerli	Yaylıq	90	120,50	0,6	4,0	3,8	30
3	Məclisi	Yerli	Yaylıq	130	130,41	0,7	4,3	4,0	35
4	Rəcəbi	-	Yaylıq	80	100,24	0,9	3,9	3,5	25
5	Ordubad gözəli	-	Yaylıq	160	383,61	0,6	4,3	4,5	25
6	Yaylıq alma	-	Yaylıq	200	435,52	0,5	4,5	4,6	160
7	Heyva alma	-	Payızlıq	250	447,05	0,4	4,6	3,9	170
8	Stəkan alma	-	Payızlıq	175	534,73	0,3	4,8	5,7	200
9	Xumar alma	-	Payızlıq	140	230,27	0,7	4,5	5,2	140
10	Ağ alma	Yerli	Yaylıq	130	259,47	0,7	4,3	4,7	35
11	Zolaqlı alma	-	Qışlıq	240	290,70	0,5	4,5	4,4	130
12	Seyid Şükri	-	Qışlıq	180	320,12	0,6	4,4	4,0	190
13	Məzrə	-	Qışlıq	350	383,86	0,5	4,8	4,1	210
14	Daş alma	-	Qışlıq	400	290,70	0,5	4,0	4,5	110
15	Gəlin alma	-	Qışlıq	270	368,53	0,7	4,7	5,3	180
16	Tabaq alma	-	Qışlıq	250	350,20	0,7	4,8	5,5	200
17	Şax alma	-	Qışlıq	150	278,84	0,4	4,2	2,0	143
18	Toz alma	-	Qışlıq	180	320,56	0,4	4,9	6,2	230

rəngdədir. Şirinliyi orta, turşuluğu zəifdir. Dadlılıq dərəcəsi 4,4 baldır. Saplağının uzunluğu 17 mm, qalınlığı 2,2 mm, üzəri zəif tükcüklüdür. Yetişmiş meyvələrə birləşməsi möhkəmdir. Oktyabr ayında yığılır, mart-aprel ayına kimi saxlamaq olur. Daşınmaq üçün çox əlverişlidir. Xəstəlik və zərərvericilərə qarşı davamlıdır.

Rəcəbi: - Naxçıvan MR-in yerli sortu olub, Ordubad və Şahbuz rayonlarının dağətəyi və dağlıq zonalarında, şəxsi təsərrüfatlarda geniş yayılmışdır. Ağacı orta hündürlükdə olub iri çətirlidir. Çiçəkləmə hava şəraitindən asılı olaraq aprelin ortalarında başlayıb, sonlarında başa çatır. 3-4 yaşlarında məhsul verir. Ağacın ştamplı 70-80 sm, gövdənin diametri 12-14 sm-dir. Gövdənin rəngi qəhvəyi rəngdə olur. Yarpaq ayası uzunsov-oval, kənarları isə sıx mişardışlı olub, üzəri nazik tükcüklə örtülmüşdür. Meyvəsi ellipsis formada, 90-110 qram ağırlığında. Ləti kövrək, xoş iyli və şirindir. Qabığı nazik, al-qırmızı parlaq rəngdədir. Saplağının uzunluğu 15-17 mm, qalınlığı isə 1,3-1,5 mm olmaqla yetişmiş meyvələrə birləşməsi möhkəmdir. Bu sort iyul ayının üçüncü ongünlüyündə yetişməyə başlayır, avqust ayının ikinci ongünlüyündə başa çatır. Məhsuldar sortdur. Ağacdən orta hesabla 85-90 kq məhsul yığılır. Yığıldıqdan sonra 1 ay saxlamaq olur. Daşınma

üçün əlverişlidir, xəstəlik və zərərvericilərə orta dərəcədə davamlıdır.

Bütün bunlarla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, yerli alma sortları qiymətli genetik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu sortlar da müxtəlif əlamətləri daşıyan genlər vardır. Buna görə də həmin sortları artıraraq İnstitutumuzun kolleksiya bağında əkməşik ki, gələcəkdə bu sortlardan seleksiyada başlağın material kimi istifadə olunsun. Bu sortların əkilməsi fermer təsərrüfatlarında tövsiyyə olunur. Tövsiyyə olunan alma sortları xəstəlik və zərərvericilərin törədicilərinə qarşı davamlı olmaqla yanaşı məhsuldarlığına və məhsulun keyfiyyətinə görə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verir.

Aparılan elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri göstərir ki, qeyd edilən sortları artırıb çoxaldaraq, geniş ərazilərdə əkilməsi gələcəkdə muxtar respublika əhalisinin yüksək keyfiyyətli alma məhsuluna olan tələbatın ödənilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bu da həm fermer təsərrüfatlarının, həm də fərdi təsərrüfatların maddi gəlirini daha da yaxşılaşdıracaqdır. Naxçıvan zonasında mövcud olan qəhvəyi, boz qəhvəyi, boz-meşə torpaqları və çöl-çəmən torpaqları tövsiyyə olunan alma sortlarının uzun müddət səmərəli becərilməsinə təminat verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov L.Ə., Sadıqov Ə.N. Naxçıvan MR ərazisində becərilən alma sort və formalarının fenologiyası // Azərbaycan Aqrar Elmi, 2008, № 4-5, s. 61-62. 2. Maksimova M.P. Azərbaycan SSR üçün tumlu meyvələrin standart sortları. Bakı, 1966, 32 s. 3. Tağıyev T.M. Naxçıvan MSSR-də qiymətli meyvə sortlarının morfoloji-bioloji xüsusiyyətləri // Naxçıvan KZTS elmi əsərləri, VI buraxılış, Bakı: Kommunist, 1969, s. 33-38. 4. Talibov T.H. Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində bağçılığın inkişafı / Naxçıvanda bağçılıq, tarixi təctübə, mövcud vəziyyət və müasir problemlər. Elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı: BDU mətbəəsi, 1991, 12 s. 5. Бейдеман И.Н. Методика изучения фенологии растений и растительных сообществ. Новосибирск: Наука, 1974, 156 с. 6. Геевский В.Н., Шарпер Г.Н. Краткий очерк садоводства Закавказья. Тр. Закавказ, общества сельск.хоз-ва, Тифлис, 1885, №12, с.86-97. 7. Методика ВНИИС им. И.В. Мичурина, 1973, 325 с. 8. Программа и методика интродукции и сортоизучения плодовых культур. Кишинев: Штиинча, 1972, 530 с. 9. Роллов А.Х. Очерк плодоводства Эриванской губернии. Сб. Сведений по плодоводству в Закавказском крае. Вып. 2, Тифлис, 1889, 246 с.

Биологических характеристик, отличаемых по высоким урожайностям сортов и форм среди аборигенных сортов яблони распространенных в территории Нахчыванской Автономной Республики

Л.А. Байрамов

В статье обсуждено вопросов сравнительное изучение биометрических показателей деревьев аборигенных сортов и форм яблонь, культивируемых в Нахчыванской АР. Установлено точный список, яблонь в генофонде Нахчыванской АР, сгруппированы продолжительности созревания и урожайность за каждое дерево и по гектара яблос. Показаны оценки дегустации и сроки хранения некоторых высокоурожайных сортов яблонь. Составлено помологических показателей сортов: Аг алма, Памбыги, Меджилиси, Сейид Шукри, Мезре, Ордубад гезели, Гелин алма и Реджеби.

Ключевые слова: сорт, форма, агробиологическая, интродукция, биометрические, гектар, крона, штамп.

Biological characteristics that differ in high- productivity varieties and forms of aboriginal apple varieties distributed territory of Nakhchivan Autonomous Republic

L.A. Bayramov

The article discussed issues comparative study of biometric indicators trees indigenous varieties and forms of apple cultivated in Nakhchivan. Established detailed list of apple in the gene pool of the Nakhchivan Autonomous Republic, grouped duration of ripening and productivity for each tree and acres of apples are. Show estimates of tasting and shelf life of some high-productivity varieties of apples. Compiled pomological performance grades: Aq Alma, Pambiqi, Mecilisi, Seyyid Shukri, Mezre, Ordubad Gezeli, Gelin Alma and Rajab.

Keywords: grade, shape, agro biological, introduction, biometric, ha, crown, stamp.